

konstatacijom da ključ za rješenje tih problema ima austrijska vlada koja još uvijek duguje Gradišćanskim Hrvatima izvršenje odredaba o manjinama.

Prilog *P. Skadegarda*, »Međunarodni modeli za rješavanje manjinskog pitanja i mogućnosti upotribljavanja za Austriju« (111–123), također razmatra pravni status hrvatske manjine. U tekstu autor navodi neke modele za rješenje manjinskog pitanja koji su na snazi u mnogim evropskim područjima.

*Božena Vranješ*

*ENZO COLLOTTI, Il Litorale Adriatico nel Nuovo Ordine Europeo 1943–45, Milano 1974.*

Propašću fašističkog režima u srpnju i raspadom Kraljevine Italije u rujnu 1943. godine, pobjedonosnim pohodima Saveznika na jugu Apeninskog poluotoka i Narodnooslobodilačke vojske u našim krajevima još uvijek nije bilo riješeno pitanje preostalih dijelova koji su do tada bili dio talijanskog imperija. Njemački saveznik toga imperija nastojao je uvesti što čvršću kontrolu nad ostacima fašističke i savojske države. S tim ciljem nacisti nisu riješili ni pitanje teritorija na istočnoj obali Jadrana koji je Kraljevina Italija okupirala još 1918. godine. Za riječko područje, Istru i tršćanski kraj Nijemci su bili naročito zainteresirani, oživljavajući tako u praksi stare želje još iz 19. stoljeća: evo, što je još tada, 1884. godine, J. J. Strossmayer pisao M. Klaiću: »Čudnovato je, što predsjednik (bečke vlade) Poljak brani Viteziću govoriti o Istri. Ne znaju i ne shvaćaju ti ljudi, da je jedino Slavjanstvo u stanju uzdržati Trst, Istru i Dalmaciju. Kako sada stvari stoje, ti bečki političari rade pour le roi de Prusse. Bog je od Maribora počam od mora čudom upravo uzdržao i usćuvao Slavjanstvo, da Nijemstvu pruskom zakrči put u Trst i Istru, a Bečani tareć Slavjanstvo uvađaju Nijemstvo, put prokrčuju najopasnijem svojem neprijatelju. Ja u tom obziru ne dokučujem ni Talijane. I oni bi morali znati, da se ne radi nipošto o tome: ili Slovjan ili Talijani, nego se radi o tome: ili Slovjan ili Prus. Kad pak Prus dopre do Trsta, amen talijanskoj neodvisnosti!«

Bilo je, dakle, prirodno da ta područja Nijemci 1943. god. nisu predali ni Mussolinijevoj tzv. »Talijanskoj socijalnoj republici«, ni Paveličevoj tzv. »Nezavisnoj državi Hrvatskoj«, iako su i fašisti i ustaše isticali svoja »prava« na njih. Nijemci su dosta brzim akcijama i snažnim vojnim jedinicama, potpomognuti i talijanskim fašističkim jedinicama koje nisu predale oružje (npr. u Rijeci), sami preuzeli kontrolu u Slovenskom primorju, Istri i Rijeci i susjednim područjima. Na način i po uzoru kao što su u toku drugoga svjetskog rata i drugdje stvarali posebne »upravne«, »administrativne« i »vojne« tvorevine, tako su nacisti i na dijelu okupiranog područja propale Kraljevine Italije osnovali dvije svoje »cjeline«. Jedna od njih zvala se »Operationszone Adriatisches Küstenland«. Sastavljena je bila od hrvatskog i slovenskog etničkog područja. Ipak, iako pod njemačkom vojnom okupacijom, pokrajina je smatrana talijanskom. Uspostavljena je i civilna vlast. Za održavanje okupacijskog sistema korišćena je pomoć raznih kvislinga — fašista, ustaša, domobrana, autonomaša, četnika, nedićevaca, ljoticjevaca itd. — svih onih domaćih i stranih njemačkih pomagača koji

su se od kraja 1943. počeli stjecati u riječko-istarsko-tršćanskom području, u bijegu pred Narodnooslobodilačkom vojskom, s jedinim ciljem — održati se tu do dolaska Amerikanaca, Britanaca i dr. Za gauleitera toga područja imenovan je bio Friedrich Reiner.

To razdoblje povijesti tih krajeva — od 1943. do 1945. godine — u nas je slabo poznato, i to uglavnom po obradi pojedinih problema ili ličnosti iz NOR-a. Međutim, isto onako intenzivno kako se borio protiv talijanske fašističke vojske narod toga kraja nastavio se boriti i protiv njemačke nacističke armije i njenih domaćih pomagača. Ipak, kako rekoh, nema detaljnijeg pregleda na našim jezicima ni njemačkih okupatorskih planova ni prakse (iako već ima relativno mnogo objavljene građe). No, povjesničari u nama susjednoj Italiji rano su shvatili značenje proučavanja nacističkih nastojanja da se učvrste na sjevernom Jadranu, pa su tom problemu posvetili znatnu pažnju. Od tih autora treba naročito spomenuti pisce progresivne orijentacije, među njima i Enza Collottija.

Enzo Collotti objavio je dosad više članaka u kojima je detaljnije iznio rezultate svojih proučavanja razdoblja nacističke okupacije sjeverojadranskih, hrvatskih i slovenskih krajeva. Najnoviji je rezultat tih istraživanja knjiga »Il Litorale Adriatico nel Nuovo Ordine Europeo 1943—45« (objavljena 1974. god. u Milanu). Zapravo to djelo o jadranskom primorju u evropskom nacističkom novom poretku od 1943. do 1945. god. zbirka je Collottijevih radova. Collotti — pozivajući se na literaturu i dosad nepoznate izvorne dokumente — govori o tome kako je došlo do njemačkog zaposjednuća toga područja, kakve su nacisti imali pri tome ciljeve, na kakvu su podršku domaćih pomagača naišli; piše i o njemačkoj politici prema narodnostima, prema narodnoj borbi, o ekonomskom iskorišćavanju kraja i stanovništva, o zločinima okupatora itd.

Najbitnijim problemima koje Collotti nastoji riješiti pripada i ono načelne prirode: što su nacisti, zapravo, mislili postići osnivanjem takvih područja u okupiranoj Evropi u okvirima svojega »novog poretka«? Autor drži da su nacisti stvarajući takve enklave u pograničnim područjima nastojali u budućnosti sebi osigurati uporišta za dalje širenje svog utjecaja. Takav je zadatak dobio i svesrdno ga izvršavao bivši gauleiter Koruške, spomenuti Reiner. Taj istaknuti austrijski nacist poduzimao je sve što je mogao da, npr., oživi samoljublje tršćanskoga malograđanskog svijeta, da oživi sjećanja viših slojeva na zlatno doba Trsta u vrijeme Habsburgovaca, dakle Nijemaca, da ukaže na očito propadanje Trsta u doba Savojaca, dakle Talijana, a nije se libio ni toga da naglasi i krivnju fašista za takvu situaciju. Jednom riječju, Reiner je nastojao što bolje pripremiti teren za što sigurniju budućnost nacističke Njemačke u tom dijelu Jadranskog mora, dakle i Mediterana. Kako se vidi, ta su nastojanja bila u svojevrsnom skladu sa željama Njemačke, koje je očrtao — kako sam citirao — već i J. J. Strossmayer; ta nastojanja nisu bila suprotna »Drang nach Ostenu«, tako zgodno oživljenom preko Pavelićeve Hrvatske, Nedićeve Srbije, Koburgove Bugarske itd. Collotti je dao lijep prikaz pojedinih njemačkih akcija, na raznim područjima i u raznim oblastima, koje su imale potvrditi i ojačati nacističku prisutnost u tim krajevima; štoviše, Nijemci su nastojali posijati sumnju u talijanski suverenitet nad tim krajevima pa i ograničiti taj suverenitet. Dakako, stvarnost je diktirala drukčije uvjete rada i ponašanja. Sve je manje bilo vremena i prostora za manevriranje i za kojekakve makinacije. I Reiner i njemačka Vrhovna komanda uskoro su shvatili da se kapitulacijom Kraljevine Italije

ništa bitno nije promijenilo u Istri i susjednim područjima, da je NOP zapravo ona snaga koja je diktirala uvjete života na tom prostoru.

Collotti je prišao osvjetljavanju toga problema iskreno i marljivo otkrivajući niz podataka neobično važnih za bolje razumijevanje i našeg NOR-a i socijalističke revolucije. No, osjetni je nedostatak njegova djela što nije podrobnije ukazao na narodni otpor i na uspješne borbe jedinica NOV i PO Slovenije i Hrvatske, a zatim i jedinica ostalih jugoslavenskih krajeva. Doduše, mora se reći da se nije mnogo koristio našim objavljenim dokumentima, pa ni literaturom, iako se kao eventualno opravdanje može reći da je Collotti ipak u prvom redu imao zadatak da dade određenu sliku njemačkoga nacističkog neprijatelja, te da je gotovo dvogodišnji sistem nacističke okupacije primorskog područja u nas slabo obrađen. Collottijevo bi djelo trebalo biti jači podsticaj našim povjesničarima da se i oni uhvate ukoštac s tim u nas nerachišćenim problemima. Jer, poznavajući njemačke namjere i planove — bit će nam jasnije zbog čega su se nacisti tako borili i tako dugo zadržavali upravo u riječko-istarskom kraju.

*Petar Strčić*

*ANTIFASCISTI DI TRIESTE, DELL'ISTRIA, DELL'ISONTINO  
E DEL FRIULI IN SPAGNA. Privedio: Bruno Steffè.*

*Predgovor Vittorio Vidali. Trst 1974.*

U nas je relativno još uvijek slabo poznato koliko se u Italiji često piše o povijesti pojedinih dijelova istočnojadranskih krajeva, koji su davno bili u sastavu Mletačke Republike ili do prije tridesetak godina u granicama Kraljevine Italije. Jedno i drugo davalo je i daje opravdanje nizu organizacija i mnogim pojedincima u Italiji da s različitim namjerama, načinima i težnjama objave vrlo mnogo raznovrsnih edicija. Ponavljam — vrlo mnogo, toliko mnogo da ih naša produkcija povijesnih izdanja o tim krajevima, dakle o našoj Istri, Rijeci i susjednim područjima neće u količini (i u vanjskoj, grafičkoj i sl. kvaliteti) dostići za niz godina. Naročito je tragično što su ta izdanja pretežno iredentističkog, pa i fašističkog, značaja. Ne treba posebno naglašavati da je talijanski jedan od svjetskih jezika, da bi se shvatilo koliko nam štete ta literatura nanosi prikazujući na svoj način prošlost Istre i drugih naših krajeva. Zbog toga je to važnije istaknuti da se posljednjih godina pojavljuje sve više izdanja koja dosta ili sasvim objektivno prikazuju povijest Istre, Rijeke i drugih naših područja. Moram naglasiti da tu literaturu stvaraju uglavnom publicisti i historičari ljevičarski i napredno nastrojani. Takvim izdanjima, s prilično objektivnim iznošenjem činjenica, pripada i knjiga »Antifascisti di Trieste, dell'Istria, dell'Isontino e del Friuli in Spagna«. Djelo je u Trstu izdalo 1974. god. Udruženje boraca protiv fašizma u Španjolskoj. Djelo je priredio za štampu Bruno Steffè, a predgovor je napisao Vittorio Vidali, u svoje vrijeme poznati vođa staljinističke struje tršćanskih komunista.

U lijepo uređenoj ediciji, velikog formata, na više od 170 stranica — uz Vidalijev predgovor — mogu se naći i izvaci iz raznih djela koja pobliže opisuju pojedine događaje ili daju opću ocjenu španjolske borbe protiv fašizma 30-ih go-